

УДК 343.1

Лоскутов Т. О., доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України, м. Кривий Ріг, к.ю.н., доцент,

Предмет правового регулювання серед інших категорій правового регулювання у кримінальному процесі

У статті досліджується предмет кримінального процесуального регулювання серед інших категорій правового регулювання. Показується зв'язок між змістом предмету кримінального процесуального регулювання та змістом таких категорій правового регулювання як засоби, методи, типи та режим.

Ключові слова: предмет регулювання, засоби регулювання, методи регулювання, типи регулювання, режим регулювання, права, свободи і законні інтереси.

В статье исследуется предмет уголовного процессуального регулирования среди других категорий правового регулирования. Показывается связь между содержанием предмета уголовного процессуального регулирования и содержанием таких категорий правового регулирования как средства, методы, типы и режим.

Ключевые слова: предмет регулирования, средства регулирования, методы регулирования, типы регулирования, режим регулирования, права, свободы и законные интересы.

In article the subject of criminal procedural regulation among other categories of legal regulation is investigated. Communication between the maintenance of a subject of criminal procedural regulation and the content of such categories of legal regulation as means, methods, types and the mode is shown.

Key words: subject of regulation, means of regulation, regulation methods, regulation types, mode of regulation, right, freedom and legitimate interests.

Актуальність теми дослідження. В житті будь-якого державно-організаційного суспільства держава відіграє провідну і визначальну роль, оскільки є організацією, що керує суспільством і вирішує усі його основні задачі. У процесі керування суспільством держава впливає на доволі широке коло суспільних відносин, здійснюючи їх регулювання і створюючи тим самим певний порядок у суспільстві [1, с. 4].

Одним з найважливіших видів державного регулювання є правове регулювання кримінальних процесуальних відносин та кримінальної процесуальної діяльності. Бо останні здійснюються для захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Від ефективності правового регулювання у кримінальному процесі залежить стан правопорядку у суспільстві. Тому вкрай актуальним є дослідження питань кримінального процесуального регулювання, зокрема взаємозв'язку категорій такого регулювання.

Аналіз останніх досліджень. Окремі проблеми правового регулювання у кримінальному процесі досліджували такі вчені: Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, С.Д. Міліцин, М.А. Погорецький та інші. Роботи вчених-процесуалістів стосувалися лише загальних питань кримінального процесуального регулювання. Вчені-процесуалісти лише фрагментарно досліджували взаємозв'язки категорій правового регулювання у кримінальному процесі.

Метою дослідження є визначення особливостей взаємозв'язку предмета та інших категорій кримінального процесуального регулювання. Для досягнення цієї мети необхідно категорії кримінального процесуального регулювання дослідити крізь призму

предмета регулювання.

Викладення основного матеріалу дослідження. У попередніх публікаціях нами було визначено, що суспільні відносини не є єдиним елементом предмету правового регулювання, зокрема у кримінальному процесі. Предмет кримінального процесуального регулювання є складним поняттям, що окрім кримінальних процесуальних відносин включає кримінальну процесуальну діяльність та права, свободи і законні інтереси людини. Останні є основним елементом предмету кримінального процесуального регулювання, бо обумовлюють кримінальну процесуальні відносини та кримінальну процесуальну діяльність [2, с. 276; 3, с. 708]. Тому, під час проведення наукових досліджень щодо предмету кримінального процесуального регулювання, передусім, необхідно враховувати його основний елемент.

Розглянемо предмет кримінального процесуального регулювання серед інших категорій правового регулювання у кримінальному процесі.

Предмет і засоби кримінального процесуального регулювання. У юридичній теорії права і законні інтереси людини відносять до засобів правового регулювання [4, с. 288; 5, с. 12]. Поняття останніх означає сполучну ланку між суб'єктом і об'єктом діяльності. Вони забезпечують зв'язок між ідеальним, належним (ціль) і реальним, суцям (результат), тобто поняття «засіб» містить у собі як інструментарій (субстанціональні) засоби, так і технології його використання у ході досягнення бажаного результату (діючі засоби) [4, с. 285].

Не можна не погодитись із такою позицією щодо кримінальних процесуальних прав, свобод і законних інтересів, котрі є субстанціональними засобами правового регулювання у кримінальному процесі. За допомогою останніх упорядковується зміст предмету правового регулювання у кримінальному процесі. Кримінальні процесуальні права, свободи і законні інтереси є юридичними інструментами, використання яких учасниками кримінального судочинства уможлиблює досягти ними власної мети.

Таким чином, права, свободи і законні інтереси людини є основним елементом предмету і субстанціональними засобами правового регулювання у кримінальному процесі.

Законодавчо закріплений порядок кримінального провадження є технологічним (діючим) засобом правового регулювання у кримінальному процесі. Під час кримінального провадження реалізуються правові статуси суб'єктів (учасників) кримінального процесу, що включають права, свободи, законні інтереси та обов'язки. Останні реалізуються у чотирьох формах: використання, виконання, дотримання та правозастосування.

Співвідношення прав, свобод і інтересів людини як основного елементу предмету правового регулювання у кримінальному процесі із правами, свободами і законними інтересами людини як засобів кримінального процесуального регулювання можна розглянути крізь призму правової аксіології. У межах останньої вчені традиційно виокремлюють власну та службову (інструментальну) цінності права [6, с. 209-211; 7, с. 34-35].

Власна цінність права проявляється через права, свободи та інтереси людини, що є основним елементом предмету правового регулювання у кримінальному процесі. Права, свободи та інтереси людини є правовими цінностями, що визначаються природою людини, її потребами. Приналежність до людини обумовлює власну цінність її прав, свобод та інтересів, зокрема у царині кримінального процесу. Причому останні є цінними самі по собі, без формального закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві. Власна цінність прав, свобод та інтересів людини дає їм можливість виступати регуляторами кримінальної процесуальної діяльності та кримінальних процесуальних відносин за

відсутності офіційної юридичної форми. Разом з тим, права, свободи та інтереси людини потребують правового кримінального процесуального оформлення (позитивного кримінального процесуального регулювання), бо суб'єкти (учасники) кримінального процесу можуть неоднаково їх оцінювати, що впливатиме на фактичний та юридичний зміст кримінальних процесуальних відносин. Саме тому, права, свободи та інтереси людини регулюються кримінальним процесуальним законодавством.

Права, свободи і законні інтереси як засоби правового регулювання у кримінальному процесі виражають службову (інструментальну) цінність права. Остання пов'язується з юридичним (позитивним) оформленням прав, свобод і законних інтересів людини. Закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві права і законні інтереси виступають інструментами правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності та кримінальних процесуальних відносин, що є другорядними елементами предмета правового регулювання у кримінальному процесі. Виписані у кримінальних процесуальних нормах, права, свободи і законні інтереси є тими правовими засобами, якими можуть безпосередньо скористатися учасники кримінального провадження для задоволення власних потреб. Причому позитивні кримінальні процесуальні права, свободи і законні інтереси, будучи правовими засобами, гарантуються іншими юридичними засобами, котрими є кримінальні процесуальні обов'язки. У цьому проявляється службова цінність прав, свобод та законних інтересів у кримінальному процесі.

Окрім того, службову функцію права виконують не лише нормативні положення, що визначають права, свободи і законні інтереси суб'єктів (учасників) кримінального процесу, а й ті з них, котрі встановлюють порядок кримінального провадження. Останній слугує реалізації прав, свобод та законних інтересів людини.

Власна і службова (інструментальна) цінності прав, свобод та законних інтересів людини у кримінальному процесі тісно пов'язані між собою. Інструментальна цінність прав, свобод та законних інтересів залежить від якості юридичного регулювання прав, свобод і інтересів людини, котрі є власною цінністю права. Чим ефективніше регулюватимуться останні, тим вищою буде службова (інструментальна) цінність прав, свобод і законних інтересів як засобів кримінального процесуального регулювання. Тому, права, свободи і законні інтереси, що є засобами (інструментами) правового регулювання мають «служувати» правам, свободам та інтересам людини, котрі є основним елементом предмету правового регулювання у кримінальному процесі. Інакше, інструментальна цінність прав, свобод і законних інтересів у кримінальному судочинстві зводиться нанівець.

Предмет і методи кримінального процесуального регулювання. Для виконання державного обов'язку щодо охорони прав людини, що були порушені у результаті вчинення кримінального правопорушення (далі — кримінальні права) органи кримінального судочинства наділяються процесуальними повноваженнями. Останні забезпечуються встановленням кримінальних процесуальних обов'язків та юридичної відповідальності щодо учасників кримінального провадження (свідок, потерпілий, представник потерпілого, підозрюваний, обвинувачений (підсудний), захисник, експерт та інші). Наведена схема правового регулювання є притаманною для імперативного методу, регулювання за яким переважно здійснюється шляхом поєднаного застосування таких юридичних засобів як зобов'язання і відповідальність.

Перевага у кримінальному процесі імперативного методу над іншими методами правового регулювання зумовлюється важливістю кримінальних прав, реалізація яких спрямована на задоволення людських потреб безпеки. Задоволення інших потреб

(у свободі, справедливості)* здійснюється через інші права людини, реалізація котрих не потребує застосування імперативного методу регулювання.

Реалізація суто процесуальних прав людини відбувається шляхом застосування диспозитивного методу правового регулювання. Як вірно вказує Л. М. Лобойко, що при даному регулюванні мова йде про певну свободу у виборі суб'єктом варіанту своєї поведінки [8, с. 44], тобто використання такого юридичного засобу як дозволяння.

На відміну від зобов'язання і заборон, дозволяння не має імперативної категоричності. За те, що суб'єкт процесу не реалізує свого права юридична відповідальність для нього не встановлюється. Більш того, він може взагалі без будь-яких негативних для себе правових наслідків відмовитися від вчинення тих чи інших дій, право на здійснення яких йому надане законом [8, с. 34].

Для забезпечення реалізації кримінальних прав людини під час здійснення кримінального процесу можуть бути обмежені інші права людини, якими є конституційні та конвенційні. Зазначені права є настільки важливими для людини, що можливість їх обмеження допускається кримінальним процесуальним законодавством лише через суд (слідчого суддю), який виступає гарантом всіх прав людини.

Згідно з нормами чинного КПК слідчий за погодженням із прокурором повинен звернутися до слідчого судді з клопотанням для отримання дозволу на застосування заходів забезпечення кримінального провадження (ст. 131), оскільки їх реалізація обмежує конституційне і конвенційне право людини на свободу і особисту недоторканість (ст.ст. 140, 179, 180, 181, 183), недоторканість житла чи іншого володіння, приватність (ст.ст. 159, 167, 170). Крім того, зазначена процедура отримання дозволу передбачається процесуальними нормами для проведення гласних слідчих (розшукових) дій, що пов'язані або можуть бути пов'язані з обмеженням права людини на недоторканість житла чи іншого володіння (ст.ст. 234, 237, 240), негласних слідчих (розшукових) дій, у ході яких обмежується конституційне і конвенційне право людини на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст.ст. 261, 262, 263, 264), недоторканість житла чи іншого володіння, недоторканості приватного життя (ст. 267, 269, 270).

Наведені кримінальні процесуальні процедури обмеження конституційних, конвенційних (природних) прав людини свідчать про застосування судового (арбітрального, змагального) методу правового регулювання у кримінальному процесі.

Предмет і типи кримінального процесуального регулювання. Під типом (порядком) правового регулювання слід розуміти загальну спрямованість юридичного регулювання, що залежить від того, що лежить в основі регулювання – загальний дозвіл або загальна заборона [9, с. 299]. Варіації змішування останніх зумовлюють наявність спеціальнодозвільного або загальнодозвільного порядку правового регулювання.

Різновид типу (порядку) правового регулювання у кримінальному процесі обумовлюється змістом предмету правового регулювання. Залежно від специфіки діяльності суб'єктів (учасників) кримінального процесу застосовується спеціальнодозвільний або загальнодозвільний тип правового регулювання.

В основі спеціальнодозвільної діяльності суб'єктів кримінального процесу лежить загальна заборона та чітко визначений дозвіл на обмеження прав людини. Такий

* Вказані потреби виокремлено О. Ф. Скакун при формулюванні мети правового регулювання [4, с. 688-689].

дозвіл виписаний у нормах кримінального процесуального закону. Прикладом є положення ч.ч. 1-3 ст. 208 (обмеження права на свободу і особисту недоторканість), ч. 3 ст. 233 (обмеження права на недоторканість житла чи іншого володіння).

Важливість не лише кримінальних, а й конституційних, конвенційних (природних) прав людини зобов'язує слідчого, прокурора, слідчого суддю, суддю діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені кримінальним процесуальним законодавством. Підтвердженням цього є зміст нормативних положень ст. 19 Конституції України.

Діяльність учасників кримінального процесу (потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, та інші) спрямована на реалізацію власних прав, свобод і законних інтересів. Причому діяльність учасників кримінального процесу не пов'язана із примусовим обмеженням процесуальних прав людини, оскільки вони не наділяються владними повноваженнями щодо захисту кримінальних прав людини. Це зумовлюється відсутністю позитивного обов'язку учасників кримінального процесу щодо захисту кримінальних прав людини. Тому, правове регулювання діяльності учасників кримінального процесу здійснюється за загальнодозвільним типом (порядком).

Загальнодозвільне регулювання діяльності учасників кримінального процесу ґрунтується на чітко визначеній забороні певних дій та загальному дозволі. Останній яскраво проявляється у використанні законодавчих конструкціях «свободи» та «законні інтереси» до учасників кримінального процесу.

Таким чином, тип (порядок) правового регулювання діяльності суб'єктів та учасників кримінального процесу визначають права, свободи і законні інтереси людини. Саме тому, останні мають бути основним елементом предмету правового регулювання у кримінальному процесі.

Предмет і режим кримінального процесуального регулювання. Аналіз теоретико-правових досліджень [4, с. 293; 7, с. 40; 9 с. 245-247] свідчить про те, що режим правового регулювання є складною збірною категорією, котра включає предмет, методи, способи, засоби, типи і механізм регулювання. Причому останні розглядаються у тісному взаємозв'язку між собою, що дозволяє розглядати правове регулювання окремої галузі права як єдине явище.

Такий умовивід є релевантним щодо кримінальної процесуальної галузі права, режим регулювання котрої також включає предмет, метод, способи, засоби, типи і механізм, котрі тісно взаємопов'язані між собою.

Разом з тим, якщо традиційно підходити до змісту предмета кримінального процесуального регулювання (кримінальні процесуальні відносини), то категорія режиму процесуального регулювання втрачає юридичну визначеність. Це обумовлюється досить абстрактним змістом кримінальних процесуальних відносин, на регулювання котрих спрямовані юридичні прийоми, способи, засоби і механізми.

Мета кримінального процесуального регулювання вносить визначеність у зміст режиму кримінального процесуального регулювання. Виходячи з бажаного результату процесуального регулювання, тобто його мети, підшуковуються правові інструменти регуляції кримінальних процесуальних відносин. В залежності від досягнення такого результату режим правового регулювання в кримінальному процесі може бути сприятливим або несприятливим.

Для аргументованої відповіді на питання, яка мета кримінального процесуального

(іншого галузевого) регулювання необхідно згадати зміст ст. 3 Конституції України. Аналіз цієї норми безперечно свідчить, що метою правового регулювання, у тому числі кримінального процесуального, є реалізація прав, свобод і законних інтересів людини.

Якщо результатом кримінального процесуального регулювання є реалізація прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального судочинства, то режим кримінального процесуального регулювання є сприятливим. У такому випадку можна вести мову про об'єднання предмета, методів, способів, засобів, типів і механізмів правового регулювання єдиною метою — забезпеченням прав і свобод.

Несприятливий режим кримінального процесуального регулювання характеризується отриманням результату у вигляді неможливості реалізації прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального судочинства. Це обумовлюється неузгодженістю мети з предметом, методами, способами, засобами, типами і механізмом юридичного регулювання [10, с. 178].

На підставі проведеного у цій статті дослідження можна зробити **висновок** про те, що предмет правового регулювання тісно пов'язаний з іншими категоріями кримінального процесуального регулювання, зокрема такими як засоби, методи, типи та режим. Зміст останніх залежить від змісту предмету кримінального процесуального регулювання, зокрема від його основного змістовного елемента — прав, свобод і законних інтересів.

Подальшими напрямами наукових розвідок можна визначити такі: 1) дослідження структурних елементів предмету кримінального процесуального регулювання; 2) дослідження інших категорій кримінального процесуального регулювання (що не були досліджені у цій статті) крізь призму предмету правового регулювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пьянов Н. А. Теоретические проблемы государственного регулирования общественных отношений: монография / Н. А. Пьянов. — Иркутск: Изд-во ИГУ, 2012. — 249 с.
2. Лоскутов Т. О. Права і законні інтереси: елемент предмету чи засоби правового регулювання у кримінальному процесі? / Т. О. Лоскутов // Право і суспільство. — 2012. - № 1. — С. 273-277.
3. Лоскутов Т. О. Обсяг предмета правового регулювання у кримінальному процесі / Т. О. Лоскутов // Актуальні проблеми держави і права. — 2012. - № 67. — С. 706-714.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник / О. Ф. Скакун. — Харків: Еспада, 2009. — 752 с.
5. Субочев В. В. Теория законных интересов: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 / В. В. Субочев. — Тамбов: Тамбовский государственный университет им. Г. Р. Державина, 2009. — 58 с.
6. Філософія права: навч. посібн. / О. Г. Даніляня, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 272 с.
7. Оборотов Ю. М. Теорія держави і права (прагматичний курс): Екзаменаційний довідник / Ю. М. Оборотов. — Одеса: Юридична література, 2004. — 184 с.
8. Лобойко Л. М. Методи правового регулювання у кримінальному процесі України. Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Лобойко Леонід Миколайович. — Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. — 437 с.
9. Алексеев С. С. Общая теория права: В 2-х т. Т.1. / С. С. Алексеев. — М.: Юрид. лит., 1981. — 360 с.
10. Лоскутов Т. А. Режим правового регулирования в уголовном процессе / Т. А. Лоскутов // Митна справа. — 2013. — № 4 (88). — Ч. 2. — Кн. 1 — С. 176-181.